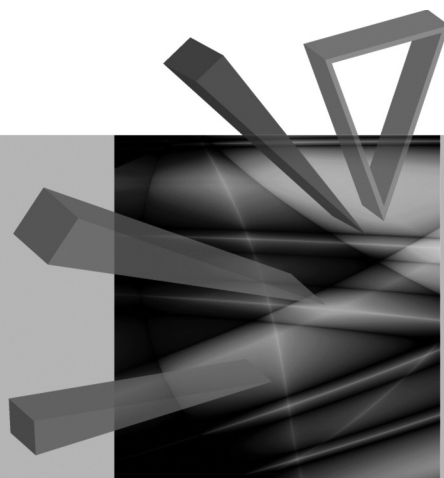

Kształtowanie zrównoważonego rozwoju w reakcji na kryzys globalny

pod redakcją
Andrzeja Graczyka

Recenzenci: Józefa Famielec, Ryszard Janikowski, Dariusz Kielczewski

Redaktor Wydawnictwa: Jadwiga Marcinek

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Justyna Mroczkowska

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia publikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com, a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawnictwa

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-127-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część 1. Identyfikacja problemów zrównoważonego rozwoju w warunkach kryzysu globalnego

Bogusław Fiedor: Trwały rozwój a koncepcja społecznej gospodarki rynkowej	13
Stanisław Czaja: Wybrane informacyjne ograniczenia realizacji strategii zrównoważonego rozwoju	30
Zbigniew Dokurno: Procykliczne i antycykliczne oddziaływania kapitału naturalnego w zrównoważonym rozwoju.....	45
Bogdan Piątkowski: Gospodarowanie zasobami odnawialnymi na przykładzie rybołówstwa wolnego dostępu.....	59
Ivan Telega: Rozwój zrównoważony regionów Polski – próba oceny	77
Łukasz Popławski: Rolnictwo ekologiczne w opinii mieszkańców obszarów chronionych województwa świętokrzyskiego	93
Jacek Juzwiszyn: Wirowe modelowanie sprawiedliwości międzypokoleniowej a kryzys globalny	110

Część 2. Kształtowanie lokalnych koncepcji zrównoważonego rozwoju

Zbigniew Brodziński: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w strategiach partnerstw terytorialnych	131
Joanna Czerna-Grygiel: Problemy zrównoważenia konsumpcji w globalnej gospodarce opartej na wiedzy	144
Agnieszka Sobol: Partnerstwo publiczno-prywatne jako instrument realizacji lokalnego rozwoju zrównoważonego w dobie kryzysu światowego	158
Anetta Zielińska: Zrównoważony rozwój na obszarach przyrodniczo cennych – szansa czy zagrożenie?	172

Część 3. Zastosowanie instrumentów ekonomicznych na rzecz równoważenia rozwoju

Zbigniew Jakubczyk: Powiązania pomiędzy podsystemem pozyskiwania środków a podsystemem instytucjonalno-prawnym w systemie finansowania przedsięwzięć ekologicznych.....	185
Anna Dubel: Ubezpieczenia od skutków klęsk żywiołowych	196

Piotr P. Małecki: Preferencje podatkowe z zakresu ochrony środowiska w polskim prawodawstwie	213
---	-----

Część 4. Kształtowanie zrównoważonego rozwoju na poziomie mikroekonomicznym

Elżbieta Lorek: Znaczenie struktur klastrowych jako narzędzi wzmacniających konkurencyjność i innowacyjność gospodarki	231
Bożena Ryszawska-Grzeszczak: Zrównoważona konsumpcja jako jedna z szans przełamania kryzysu globalnego	247
Irena Rumianowska: Instytucje nieformalne kształtujące relacje człowiek-środowisko przyrodnicze a wybory i postawy konsumentów polskich....	265
Ewa Jastrzębska, Paulina Legutko-Kobus: Edukacja w zakresie rozwoju zrównoważonego na kierunkach ekonomicznych	281
Mariusz Treła: Inicjatywy na rzecz zrównoważonego transportu drogowego .	308
Krzysztof Posłuszny: Odpowiedzialność środowiskowa jako czynnik przewagi konkurencyjnej w warunkach kryzysu	325
Joanna Ejdyś, Halina Kiryluk: Kryzys globalny a rozwój turystyki na przykładzie województwa podlaskiego	336
Justyna Muweis: Znaczenie ekologizacji działalności przedsiębiorstw dla ograniczania skutków kryzysu	351
Dorota Bargiel: Rola społecznej odpowiedzialności biznesu i zrównoważonego rozwoju w ograniczaniu zjawisk kryzysowych	365
Małgorzata Śliczna: Wybrane sposoby stymulowania rozwoju rynku budynków przyjaznych środowisku	374

Summaries

Bogusław Fiedor: Sustainable development and the concept of social market economy	29
Stanisław Czaja: Chosen informative limitations of the realization of the sustainable development strategy	44
Zbigniew Dokurno: Pro-cyclical and countercyclical impact of natural capital on the economic growth.....	58
Bogdan Piątkowski: Management of renewable resources in an open access fishery	76
Ivan Telega: Sustainable development of Polish regions – an attempt to assess	92
Łukasz Popławski: Organic farming in the opinion of the inhabitants of protected areas of Świętokrzyskie Voivodeship.....	109

Jacek Juzwiszyn: Rotary modelling of the justice between generation and global crisis.....	130
Zbigniew Brodziński: Sustainable development of rural areas in territorial partnership strategies.....	143
Joanna Czerna-Grygiel: Problems of sustainable consumption in the knowledge based economy.....	157
Agnieszka Sobol: Public-private partnership as an instrument of local sustainable development in the time of global crisis.....	171
Anetta Zielińska: Sustainable development in the natural valuable areas – a chance or a threat?.....	184
Zbigniew Jakubczyk: The sub-system of acquisition of means and the institutional-legal sub-system within the system of financing of ecological enterprises.....	195
Anna Dubel: Insurance against natural disasters.....	212
Piotr P. Małecki: Tax preferences for environmental conservation in Polish legislation.....	230
Elżbieta Lorek: The importance of cluster structures as tools for enhancing the competitiveness and innovation of economy.....	246
Bożena Ryszawska-Grzeszczak: Sustainable consumption as a chance to overcome a global crisis.....	264
Irena Rumianowska: Informal institutions shaping the relationships: human - natural environment and choices and attitudes of polish consumers.....	280
Ewa Jastrzębska, Paulina Legutko-Kobus: Education for sustainable development on economic studies.....	293
Mariusz Treła: Initiatives for sustainable road transport.....	324
Krzysztof Posłuszny: Environmental responsibility as a factor of competitive advantage during the financial crisis.....	335
Joanna Ejdys, Halina Kiryluk: Development of tourism in Poland and Podlasie Voivodeship during crisis.....	350
Justyna Muweis: The significance of ecologization of enterprises' activity for the limitation results of economic crisis.....	364
Dorota Bargiel: The role of Corporate Social Responsibility and sustainable development in limiting the crisis phenomena.....	373
Małgorzata Śliczna: Chosen aspects of stimulating environment friendly buildings market development.....	385

Bogusław Fiedor

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

TRWAŁY ROZWÓJ A KONCEPCJA SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

Streszczenie: Artykuł rozpoczyna krótkie przedstawienie koncepcji trwałego (zrównoważonego) rozwoju, zwracające uwagę na jego wielowymiarowość, interdyscyplinarny charakter, a także kluczowe znaczenie sprawiedliwości międzypokoleniowej w definiowaniu trwałości rozwoju. Na tym tle autor podejmuje analizę, czy i w jakim zakresie koncepcja trwałego rozwoju może być „inkorporowana” do teorii społecznej gospodarki rynkowej. Jest to – w nieco innym ujęciu – próba odpowiedzi na pytanie, czy jest możliwe i zgodne zarazem z ordoliberalnymi podstawami i istotą SGR swoiste ekologiczne rozwinięcie sposobu pojmowania tej koncepcji gospodarki. Odpowiedzią na to pytanie jest propozycja modelu (w ogólnym znaczeniu tego słowa) ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej (ESGR). W znacznym stopniu jest to model empiryczno-opisowy, nawiązujący do rozwiązań prawno-instytucjonalnych w Republice Federalnej Niemiec, kraju, w którym zrodził się zarówno ordoliberalizm jako określony kierunek w liberalnej myśli ekonomicznej XX wieku, jak i w którym podejmowano próby implementacji w polityce ustrojowej i gospodarczej założeń SGR w nawiązaniu do fundamentalnych twierdzeń ordoliberalizmu.

Słowa kluczowe: trwały rozwój, społeczna gospodarka rynkowa, ordoliberalizm, ekologiczna sprawiedliwość międzypokoleniowa.

1. Wstęp

Kategorii zrównoważonego rozwoju, zamiennie też nazywanego w tym referacie rozwojem trwałym, można przypisać co najmniej cztery podstawowe znaczenia.

Po pierwsze, jest to pewna kategoria teoretyczna, formułowana w kontekście teorii i modeli wzrostu gospodarczego, przeciwstawiana takiemu rozumieniu procesu wzrostu i rozwoju gospodarczego (społeczno-gospodarczego), jakie występuje w teoriach wzrostu *głównego nurtu* współczesnej ekonomii, a więc przede wszystkim w szeroko rozumianej – czyli z uwzględnieniem również endogenicznej teorii wzrostu – neoklasycznej i keynesowskiej teorii wzrostu.

Po drugie, jest to kategoria odnosząca się do polityki gospodarczej czy też polityki wzrostu gospodarczego.

Po trzecie, jest to kategoria normatywna, czyli pewien postulowany wzorzec wzrostu gospodarczego i dobrobytu społecznego, wyrastający z obserwacji i krytyki

historycznych tendencji rozwoju mających miejsce w krajach wysoko rozwiniętych, a w szczególności będący reakcją na współczesny kryzys surowcowo-energetyczny i ekologiczny, z uwzględnieniem jego aspektów globalnych, w tym ogromnych dysproporcji rozwojowych w układzie bogata Północ–biedne Południe świata. Jest to w szczególności próba połączenia różnych, na ogół odrębnie traktowanych aspektów rozwoju: ekologicznego, kulturowo-instytucjonalnego, technologiczno-naukowego, etyczno-aksjologicznego i świadomościowego oraz przede wszystkim ekonomicznego (niekiedy aspekty te określa się mianem porządków czy ładów).

Po czwarte, zrównoważony czy trwały rozwój to pewna nowa idea społeczno-filozoficzna, a więc próba nowego określenia czy zrewidowania dotychczasowego sposobu pojmowania, relacji człowiek (społeczeństwo)–środowisko przyrodnicze–gospodarka, łącznie z postulatem mniej lub bardziej radykalnej zmiany systemu wartości odnośnie do miejsca człowieka w systemach przyrodniczych [Hull 2003, s. 15-25].

Wszystkie powyższe znaczenia i aspekty kategorii trwałego rozwoju mają ogromną literaturę: ekonomiczną, socjologiczną, filozoficzną itd., w tym także dostępną w języku polskim (jako dzieła oryginalne bądź pozycje przekładowe) [Piontek 2002; Borys 1999; Fiedor 2002, s. 225-255].

W dalszej części artykułu skoncentrujemy się na wymiarze ekonomicznym kategorii trwałego rozwoju, a w szczególności jej odniesieniach do wzrostu gospodarczego. Wymaga to jednak uprzedniego zwięzłego przedstawienia tej kategorii w nawiązaniu do dominującego w literaturze ekonomicznej sposobu jej rozumienia.

W literaturze ekonomicznej, jak również w licznych publikacjach takich organizacji międzynarodowych, jak ONZ, Bank Światowy czy OECD, można znaleźć ponad 100 definicji trwałości rozwoju [Piontek 2002]. Nawiązując do powszechnie w tych publikacjach cytowanej definicji, sformułowanej w raporcie komisji pod przewodnictwem G. Brundtland przygotowanym na konferencję ONZ w roku 1987 (World Conference on Environment and Development), a także definicji D. Pearce'a i R.K. Turnera [*Nasza wspólna przyszłość*; Pearce, Turner 1990], trwały rozwój zdefiniujemy w następujący sposób:

1. Rozwój (wzrost) jest trwały, jeśli nie zmniejsza się żaden z elementów wektora celów społecznych i ekonomicznych z nim związanych.
2. Trwałość rozwoju oznacza, że maksymalizuje się korzyści netto z rozwoju gospodarczego przy jednoczesnym zachowaniu w długim okresie ilości i jakości kapitału naturalnego.

Aby rozwój był trwały, konsumpcja (zużycie) materialnych dóbr i usług musi być ograniczona do ekologicznie akceptowalnego poziomu, czyli poziomu, który zapewnia utrzymanie dostępu przyszłych generacji do materialnych i niematerialnych zasobów i użytków środowiska przyrodniczego [szeroko powstanie i istotę koncepcji trwałego rozwoju omawiają prace: Fiedor 2002; Borys 2005, s. 64-74].

Bardzo ważną implikacją powyższej definicji jest to, że rozwój trwały jest, czy też powinien być, także rozwojem zrównoważonym. Nie jest to jednak równowaga

w rozumieniu standardowej – zarówno neoklasycznej, jak i keynesowskiej – teorii wzrostu; np. wyrównywanie się oszczędności i inwestycji czy zagregowanych wydatków, a więc popytu, z wytworzonym produktem. Równowaga ma tutaj wymiar zdecydowanie szerszy można powiedzieć: jakościowy. Chodzi mianowicie o zapewnienie jednoczesnej realizacji w procesie wzrostu celów ekonomicznych i społecznych z jednej strony, a jakości środowiska i dostępności jego zasobów z drugiej, z uwzględnieniem wymiaru czasowego i przestrzennego, a więc międzypokoleniowego i międzyregionalnego czy międzynarodowego aspektu tej realizacji. Kolejna różnica dotyczy pozytywnego, względnie normatywnego charakteru neoklasycznej teorii wzrostu z jednej strony, a teorii trwałego rozwoju z drugiej. Pierwsza ma charakter jednoznacznie pozytywny, co oczywiście dotyczy również samej kategorii równowagi wzrostu. Cecha pozytywności ściśle się przy tym łączy z modelowo-dedukcyjnym sposobem analizy procesu wzrostu gospodarczego. W przypadku teorii trwałego rozwoju użycie takiego jednoznacznego kwantyfikatora nie jest możliwe. Można jednak stwierdzić, że wyraźnie w niej dominuje ujęcie normatywne, że występują w niej wyraźne wątki i pierwiastki aksjologiczne, a także że analiza ma w większym stopniu charakter z jednej strony opisowo-indukcyjny, z drugiej zaś empiryczny. Sam trwały rozwój to przecież pewien normatywnie ujęty zbiór celów, zasad i łańcuchów charakteryzujących się jakościowo rozumianym zrównoważeniem. Nie jest to też z całą pewnością – jak w przypadku wzrostu zrównoważonego w teorii neoklasycznej – pewna konstrukcja heurystyczna, wyprowadzana poprzez rygorystyczne rozumowanie modelowo-dedukcyjne w ramach przyjętych założeń modelowych.

2. Trwały rozwój a rynek i państwo – potrzeba, istota i ewolucja polityki ekologicznej w gospodarce rynkowej

W gospodarowaniu zasobami środowiska przyrodniczego i jego ochronie w wielkim stopniu mamy do czynienia z niedoskonałościami rynku, a więc niezdolnością *rzeczywistego* mechanizmu rynkowej koordynacji działań podmiotów gospodarczych do zapewnienia takiego poziomu i sposobu korzystania z szeroko rozumianych (także niematerialnych) zasobów środowiska, który zapewnia efektywność alokacyjną rynku i maksymalizuje dobrobyt społeczny [szeroko na ten temat: Żylicz 2004, rozdz. 2; Graczyk 2005]. Niedoskonałości te mogą mieć charakter zarówno ogólny (np. występowanie różnego rodzaju sytuacji monopolistycznych, dóbr publicznych, efektów zewnętrznych czy niedoskonałej informacji i niepewności), jak i specyficzny, to znaczy odnoszący się do rozpatrywanej w artykule sfery gospodarowania. Te drugie są szczególnie istotne z punktu widzenia przedstawionego referatu i mogą być podzielone na trzy wielkie grupy:

- Niezdolność rynku do bezpośredniego ujawniania preferencji indywidualnych i społecznych w zakresie pożądanej jakości środowiska, a w efekcie do prze-

kształcania się zapotrzebowania na „czyste środowisko” (jako swoiste superdobro) w gotowość płatniczą, czyli popyt.

- Niezdolność mechanizmu rynkowego do kształtowania społecznie optymalnej skali korzystania z tych dóbr środowiskowych, które decydują o jego jakości.
- Niemożliwość określenia przez niepoddany żadnej regulacji rynkowy mechanizm koordynacji takiej skali gospodarowania ze środowiska, która byłaby zgodna z fundamentalnym dla koncepcji trwałego rozwoju kryterium międzypokoleniowej sprawiedliwości ekologicznej (chodzi tu w istocie o intertemporalne ujęcie optimum Pareto) [szerzej na ten temat: Fiedor 2001a, s. 11-39; klasyczną pracą w tym obszarze jest: Daly 1996].

W powyższym kontekście politykę ekologiczną w gospodarce rynkowej zdefiniujemy w sposób następujący. Polityka ekologiczna to systematyczna i świadoma działalność władz publicznych różnego stopnia, której podstawowymi celami są:

1) identyfikowanie i adresowanie przy użyciu różnych instrumentów regulacji prawnej, administracyjnej, ekonomiczno-finansowej, przy wspomagającym wykorzystywaniu metod związanych z oddziaływaniem na wiedzę i świadomość ekologiczną obywateli, zarówno samych niedoskonałości rynku w sferze ochrony środowiska i gospodarowania jego zasobami, jak i skutków tych niedoskonałości;

2) modyfikowanie mechanizmu rynkowego, tak aby w tym stopniu, w jakim nie zagraża to bezpieczeństwu ekologicznemu, mógł ujawniać preferencje społeczne w zakresie pożądanego stanu jakościowego środowiska oraz funkcjonować jako metoda alokacji, w tym międzypokoleniowej, ograniczonych zasobów pomiędzy różne zastosowania służące ochronie i racjonalnemu kształtowaniu środowiska.

Polityka ekologiczna państwa jest jednocześnie płaszczyzną koordynacji działań służących powyższym celom, realizowanych w ramach innych polityk państwa: zarówno podstawowych polityk makroekonomicznych, czyli fiskalnej, monetarnej i handlowej, jak i sektorowych: przemysłowej, energetycznej, rolnej, transportowej i innych. Polityka ekologiczna jest w gospodarce rynkowej zarówno polityką sektorową, gdyż dotyczy specyficznej dziedziny aktywności społeczno-ekonomicznej, jaką jest gospodarowanie środowiskiem, jak i polityką horyzontalną, gdyż kształtuje warunki i zakres korzystania z szeroko rozumianych zasobów środowiska w skali całej gospodarki i społeczeństwa¹.

Zakładając, że jakość środowiska jest współcześnie ważnym czynnikiem współokreślającym poziom dobrobytu społecznego (czynnikiem, którego znaczenie rośnie w miarę powiększania stopnia zamożności społeczeństwa i związanych z tym możliwości wzrostu konsumpcji dóbr i usług), w zaprezentowanym ujęciu polityka ekologiczna w gospodarce rynkowej służy ostatecznie temu, aby – poprzez ograniczanie zakresu występowania niesprawności rynkowego mechanizmu koordynacji

¹ Jest to ujęcie inne niż spotykane powszechnie w polskiej literaturze przedmiotu, gdzie akcentuje się głównie „służebny” charakter polityki ekologicznej względem środowiska [zob. Poskrobko 2007 i in.].

działań podmiotów gospodarczych czy łagodzenia skutków występowania tych niesprawności w sferze ochrony i gospodarowania zasobami środowiska – zwiększać realny dobrobyt społeczny pokoleń aktualnie żyjących i przyszłych.

Poczynając od lat 70., kiedy zaczęto tworzyć koncepcje, określać cele oraz formułować podstawy prawne i instrumentarium realizacyjne polityki ekologicznej (wcześniej nazywanej na ogół polityką ochrony środowiska) w większości krajów wysoko rozwiniętych, przeszła ona w tych krajach (także w skali Unii Europejskiej czy wcześniej Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej) istotną ewolucję. Chodzi – ujmując rzecz w wielkim skrócie – o przechodzenie od polityki reaktywnej do prewencyjnej (zamiennie nazywanej też zintegrowaną), a następnie – poczynając od początku lat 90. – do polityki trwałego rozwoju, w Polsce (zgodnie nawet z Konstytucją) nazywanego na ogół rozwojem zrównoważonym. Ewolucja taka w większości krajów wysoko rozwiniętych jest już zresztą faktem, odbywa się również na poziomie instytucjonalnym UE. Miała ona również miejsce w Polsce². Za najważniejsze jej cechy można uznać:

1. Integrowanie polityki ekologicznej z podstawowymi politykami makroekonomicznymi, a zwłaszcza polityką fiskalną i handlową. Odbywa się to przede wszystkim poprzez rozszerzanie zakresu stosowania instrumentów ekonomicznych i rynkowych dla osiągnięcia celów formułowanych w polityce ekologicznej. Spektakularnym przykładem jest tutaj wykorzystanie koncepcji rynku uprawnień zbywalnych do emisji zanieczyszczeń (np. w USA) czy wdrażanie tzw. ekologicznej reformy podatkowej w wielu krajach UE (np. Dania, Holandia, Niemcy). Prowadzi to do większej zgodności systemu ochrony środowiska z mechanizmami ekonomicznymi i mechanizmami finansowania właściwymi dla gospodarki rynkowej, a w efekcie do większej integracji (współzależnej realizacji) ekologicznych i ekonomicznych celów trwałego rozwoju, jak również do obniżania ogólnych kosztów realizacji założonych celów polityki ekologicznej.

2. Bezpośrednie określanie w ramach polityki ekologicznej poszczególnych państw, a także na poziomie polityki ponadnarodowej – przede wszystkim w UE – celów operacyjnych związanych z realizacją trwałego rozwoju. Jako przykłady można tutaj wymienić obowiązek zwiększania przez poszczególne kraje produkcji energii z wykorzystaniem źródeł odnawialnych (wzrostu udziału tej energii w bilansie energetycznym), zwiększania lesistości, ekstensyfikacji wykorzystania prze-

² Jako przykład można tutaj podać jedynie dwa ostatnie Środowiskowe Programy Działania (*Environmental Action Programmes*) UE: Program V – *Towards Sustainability*, Program VI – *Our Future – Our Choice*. Przejście od tradycyjnej polityki ochrony środowiska do polityki trwałego rozwoju było już widoczne w Polityce ekologicznej państwa z roku 1991, jednakże pełna implementacja zasad i celów trwałego rozwoju (na poziomie kształtowania polityki) miała dopiero miejsce w II Polityce ekologicznej państwa przyjętej w roku 2001, a opracowanej w latach 1999-2000 (pomijamy tutaj fakt różnic w terminologii; w polskich strategicznych dokumentach politycznych używa się na ogół konstytucyjnego pojęcia zrównoważonego, nie zaś trwałego rozwoju).

strzeni użytkowanej rolniczo, zmniejszania emisji gazów powodujących skutki globalne czy kontynentalne itp.

3. Finansowe i logistyczne wspieranie przez państwo środowiskowo przyjaznego postępu technicznego (zwłaszcza w dziedzinie energetyki odnawialnej, biotechnologii, inżynierii materiałowej), a więc postępu, który przejawia się innowacjami zmniejszającymi ilość zanieczyszczeń i redukującymi zużycie energii, surowców i innych zasobów środowiskowych.

4. Wspieranie w polityce ekologicznej działań edukacyjnych mających na celu upowszechnianie takich systemów wartości i wzorów zachowań, w tym modeli konsumpcji, które służą przechodzeniu od społeczeństwa nadmiernie eksploatującego zasoby środowiska do społeczeństwa konserwującego te zasoby.

3. Próba ekologicznej interpretacji społecznej gospodarki rynkowej (SGR)

Tytułowy problem przedstawionego referatu można – jak się wydaje – zoperacjonalizować za pomocą następującego pytania: czy i w jakim zakresie koncepcja trwałego rozwoju może być „inkorporowana” do koncepcji (teorii) społecznej gospodarki rynkowej. Ponieważ w referacie tym ograniczamy się w zasadzie do ekologicznego czy też przyrodniczego wymiaru trwałego rozwoju, pytanie to można sformułować nieco inaczej: czy jest możliwe i zgodne zarazem z ordoliberalnymi podstawami i istotą SGR swoiste ekologiczne rozwinięcie sposobu pojmowania społecznej gospodarki rynkowej. W nawiązaniu do przedstawionego wcześniej rozumienia trwałości rozwoju implikuje to potrzebę uwzględniania w „zestawie” celów współokreślających według teoretyków SGR kategorię sprawiedliwości społecznej także wewnątrz- i międzypokoleniowej sprawiedliwości ekologicznej. W pewnym uproszczeniu nazwiemy to próbą ekologicznej interpretacji SGR czy też propozycją modelu (w ogólnym znaczeniu tego słowa) ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej (ESGR). W znacznym stopniu będzie to model empiryczno-opisowy nawiązujący do rozwiązań prawno-instytucjonalnych w Republice Federalnej Niemiec, kraju, w którym zrodził się zarówno ordoliberalizm jako określony kierunek w liberalnej myśli ekonomicznej XX wieku, jak i w którym podejmowano próby implementacji w polityce ustrojowej i gospodarczej założeń SGR w nawiązaniu do fundamentalnych twierdzeń ordoliberalizmu³.

³ Nie oznacza to akceptacji dość rozpowszechnionego w polskiej myśli ekonomicznej i społecznej poglądu, że ustrój społeczno-gospodarczy, który ukształtował się w Republice Federalnej Niemiec po drugiej wojnie światowej, został w pełni ukształtowany w zgodności z twierdzeniami koncepcji SGR [szeroko na ten temat zob. Pysz 2008].

3.1. Istota i podstawowe cechy społecznej gospodarki rynkowej – z odniesieniami do Republiki Federalnej Niemiec

Biorąc pod uwagę główny cel, a także rozmiary tego opracowania, ograniczymy się do zwięzłej i potrzebnej jedynie w kontekście realizacji tego celu (skonkretyzowanego poprzez pytania postawione na początku niniejszego punktu) rekonstrukcji koncepcji SGR⁴.

Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej wyrasta bezpośrednio z tradycji teoretycznej ordoliberalizmu niemieckiego. Ten kierunek w myśli społecznej i ekonomicznej zrodził się zarówno z krytyki interwencjonizmu państwowego w Republice Weimarskiej, Trzeciej Rzeszy czy w państwach socjalistycznych, jak i z bardziej teoretycznie zorientowanej refleksji nad celami i skutkami interwencji państwa w życie gospodarcze w ujęciu doktryny keynesowskiej. Odrzucając programowo wszelkie koncepcje etatyzacji życia gospodarczego, A. Müller-Armack, L. Erhard czy inni współtwórcy koncepcji społecznej gospodarki rynkowej pojmują ją jako system, który oznacza powszechne wykorzystywanie metod przymusu ekonomicznego we wszystkich dziedzinach gospodarowania. W opozycji do tradycyjnych koncepcji liberalnych, a tym bardziej libertariańskich, pojęcie SGR oznacza zarazem ściśle określone zobowiązania socjalne państwa. W ujęciu najbardziej ogólnym polegają one na zapewnieniu rzeczywistej, a nie tylko deklaratywnej równości szans wszystkich obywateli w zakresie dostępu do podstawowych dóbr i usług ekonomicznych oraz czynników produkcji (postulat szczególnie podnoszony przez L. Erharda). Polegają one także na zagwarantowaniu społecznie akceptowalnego minimalnego standardu dobrobytu materialnego i socjalnego, na zmniejszaniu niesprawiedliwości społecznej przez wyrównywanie poziomu życia oraz na dążeniu przez państwo do pełnego zatrudnienia i zrównoważonego (w standardowym ekonomicznym rozumieniu) wzrostu gospodarczego.

Istota koncepcji SGR może być krótko – za jej twórcą, A. Müllerem-Armackiem – ujęta następująco: „Zasada prywatnej własności i wolności rynku musi być połączona z zasadą społecznej sprawiedliwości czy też społecznego ‘wyrównania’” (*soziale Gleichberechtigung, sozialer Ausgleich*). Podobnie ujmują to E. Mączyńska i P. Pysz, pisząc: „Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej bazuje na założeniu, iż możliwa jest synteza wolności i odpowiedzialności działania podmiotów gospodarczych na rynku oraz realizacji celów sprawiedliwości społecznej. Zakłada się, że powinno to zostać osiągnięte poprzez oddziaływanie dwóch głównych czynników:

1) ładu konkurencyjnego wymuszającego wysoką efektywność gospodarowania na szczeblu przedsiębiorstw oraz jednostek ludzkich i przeciwdziałającego koncentracji władzy gospodarczej w rękach nielicznych podmiotów;

⁴ Jest to tym bardziej uzasadnione, że istnieje obszerna, w tym zawierająca liczne przekłady dzieł klasyków myśli ordoliberalnej i koncepcji SGR, polska literatura przedmiotu, zob. np.: [Pysz 2008; Mączyńska, Pysz 2003; Mączyńska, Pysz 2010; Eucken 2005; Kaczmarek 2004].

2) pełnego zatrudnienia, stabilnych cen, dywersyfikacji substancji majątkowej oraz rosnących dochodów z działalności gospodarczej, a zatem tego, co Ludwig Erhard w tytule swej książki określił w sposób niezwykle politycznie »atrakcyjny«⁷ jako *Dobrobyt dla wszystkich*⁸ [Mączyńska, Pysz 2010].

W ustawie zasadniczej (*Grundgesetz*), czyli konstytucji RFN, występują liczne konkretne zapisy, które stanowią – lub mogą stanowić (przynajmniej na poziomie pewnego uogólnienia teoretycznego) – punkt wyjścia koncepcji SGR oraz prób jej implementacji w tym kraju. Zapisy te można w pewnym uproszczeniu podzielić na dwie grupy:

- zasady ustrojowe państwa,
- prawa podstawowe obywateli.

Spośród licznych zasad ustrojowych podstawowe znaczenie z punktu widzenia istoty SGR mają:

- zasada państwa prawnego,
- zasada państwa socjalnego,
- zasada subsydiarności,
- zasada odpowiedzialności państwa za równowagę gospodarczą (skonkretyzowana dopiero zapisami tzw. ustawy stabilizacyjnej z roku 1967).

Zasada państwa prawnego ma szczególne znaczenie dla określenia granic interwencji państwa w gospodarkę, a więc sprecyzowania treści normatywnej SGR. Zawarty w tej zasadzie *nakaz proporcjonalności*, zwany też zakazem nadużywania, oznacza, że te środki państwowej polityki gospodarczej, które oznaczają zawężenie zakresu swobody jednostek, są dozwolone tylko o tyle, o ile z punktu widzenia tych jednostek są uznane za właściwe, konieczne i możliwe do zaakceptowania.

Zasada odpowiedzialności państwa za równowagę ogólnogospodarczą oznacza, że środki polityki gospodarczej i socjalnej należy stosować na poziomie federacji bądź krajów związkowych w taki sposób, aby były one zgodne z istotą gospodarki rynkowej i przyczyniały się jednocześnie do stabilizacji cen, wysokiego poziomu zatrudnienia i równowagi w handlu zagranicznym przy stałym i zrównoważonym wzroście gospodarczym.

Omawiając tu, w sposób rzecz jasna skrótowy, podstawowe zasady ustrojowe w RFN odnoszące się do istoty koncepcji SGR, należy poświęcić nieco więcej uwagi relacji, jaka zachodzi między konstytucyjnymi zapisami o zasadzie subsydiarności i zasadzie państwa socjalnego. Druga z nich wyraża wspomniany już obowiązek państwa zapewnienia równości szans i równoprawnego traktowania wszystkich obywateli bądź tworzonych przez nich koalicji, np. w rozmowach taryfowych czy sporach zbiorowych. Natomiast zasada subsydiarności (znajdująca dość rozproszone odzwierciedlenie w ustawie zasadniczej RFN), rozpatrywana w kontekście gospodarczym, oznacza, że ingerencja państwa w procesy ekonomiczne bądź społeczne jest uzasadniona tylko wtedy, gdy społeczeństwo (na różnych szczeblach swojej samoorganizacji) nie jest w stanie rozwiązać określonych problemów. Mówiąc ina-

czej, zasada subsydiarności oznacza, że wszelkie kwestie społeczne powinny być rozwiązywane na możliwie najniższym poziomie.

Pojęcie subsydiarności, wywodzące się z chrześcijańskiej nauki społecznej (encyklika *Quadragesimo Anno*, 1931), wyraża z jednej strony dążenie do ograniczania siły i władzy państwa, zgodnie z nadrzędną zasadą wolności jednostki, z drugiej zaś zwraca uwagę na odpowiedzialność ludzi za siebie i współobywateli. Pojęcie to w bardziej pragmatycznym, lecz także ważnym ujęciu podkreśla również fakt, że skuteczniej – choćby ze względu na możliwości precyzyjniejszego adresowania – rozwiązywać można problemy szeroko rozumianego zabezpieczenia socjalnego na niższych szczeblach zarządzania czy samorządu.

Niemiecka ustawa zasadnicza w sposób szeroki i precyzyjny zarazem (art. 1-20) określa tzw. prawa podstawowe, czyli uregulowania wyznaczające relację obywatela do państwa. Do tych spośród nich, które mają najistotniejsze znaczenie z punktu widzenia istoty i praktyki funkcjonowania SGR, należy zaliczyć:

- powszechne prawo wolności jednostki,
- równość wobec prawa,
- wolność zrzeszania się,
- gwarancję własności prywatnej.

Powszechne prawo wolności jednostki, stanowiące *credo* światopoglądowe i ideologiczne ordoliberalizmu, obejmuje również wolności gospodarcze: wolność umów, konkurencji, swobodę zakładania i prowadzenia przedsiębiorstw, wolność produkcji, reklamy i konsumpcji. Konstytucja niemiecka stanowi jednak wyraźnie, że z wolności tych można korzystać tylko pod warunkiem przestrzegania praw osób trzecich i ustroju konstytucyjnego, co m.in. daje ustawodawcy prawo ograniczania – zwłaszcza ze względów socjalnych – wolności gospodarczych.

W aspekcie ekonomicznym, w tym również z punktu widzenia istoty SGR, ważne jest, iż zasada równości wobec prawa może być ograniczona tylko z ważnych względów rzeczowych i w celu urzeczywistnienia konstytucyjnego porządku wartości, np. zasady państwa socjalnego.

W sensie ekonomicznym dwa najważniejsze aspekty zasady wolności zrzeszania się to:

- prawo do tworzenia stowarzyszeń i spółek,
- prawo każdego i wszystkich zawodów do tworzenia zrzeszeń w celu ochrony warunków pracy i interesów gospodarczych; dotyczy to w szczególności praw do tworzenia koalicji przez partnerów socjalnych – pracodawców i pracobiorców – z zadaniem regulowania warunków zatrudnienia i wynagrodzenia w ramach rozmów taryfowych.

Gwarancja własności prywatnej obejmuje przede wszystkim gwarancję własności indywidualnej jako publicznego prawa podmiotowego jednostki. Gwarancja ta nie wyklucza jednak istotnych ograniczeń. Nie wchodząc tutaj w szczegóły sformułowań konstytucyjnych, można ogólnie rzecz ujmując, powiedzieć, że ograniczenia te wynikają z zasady, iż własność zobowiązuje, to znaczy, że nie można używać prawa

własności bez zwracania uwagi na prawa – w tym własności – osób trzecich. Z tego wynika pojęcie socjalnego związania własności, wyraźnie nawiązujące do kategorii dobra wspólnego w nauce społecznej Kościoła, realizujące się m.in. poprzez różne regulacje ograniczające prawo do korzystania z własności prywatnej.

3.2. Istota ekologicznej socjalnej gospodarki rynkowej (ESGR) – na przykładzie Republiki Federalnej Niemiec; ESGR jako forma urzeczywistnienia idei trwałego rozwoju⁵

Zasada równości szans, jedna z podstawowych dla koncepcji socjalnej gospodarki rynkowej, może być i od lat jest w RFN powszechnie rozpatrywana także w kontekście ekologicznych warunków życia i pracy obywateli oraz – co równie ważne – funkcjonowania jednostek gospodarczych. W związku z tym właśnie już na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego wieku pojawiło się w Niemczech, zarówno w literaturze teoretycznej, jak i publicystyce politycznej i ekologicznej, pojęcie ekologicznej gospodarki rynkowej bądź ekologicznych warunków brzegowych funkcjonowania społecznej gospodarki rynkowej [Kemper 1989; Bonus 1991, s. 37-46]. Związany z tym postulat swoistej ekologizacji szeroko rozumianych procesów gospodarowania (także konsumpcji) może też być ujęty jako potrzeba przechodzenia od tzw. wzrostu ilościowego, to znaczy wzrostu gospodarczego nakierowanego głównie czy wyłącznie na powiększanie dobrobytu materialnego, do *wzrostu jakościowego*. Ten ostatni oznacza taki rozwój gospodarki, w którym realizacja tradycyjnych celów gospodarowania, właściwych społecznej gospodarce rynkowej (stabilna wartość pieniądza, pełne zatrudnienie, stabilne, równomierne w czasie tempo wzrostu), odbywa się przy jednocześnie postępującej sanacji środowiska naturalnego. Oznacza to też potrzebę zmniejszania presji środowiskowej wzrostu gospodarczego poprzez jego dematerializację, to znaczy zmniejszanie zakresu zużywania surowców i materiałów.

Istota ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej (ESGR) może też być ujęta z punktu widzenia wcześniej wskazanej zasady sprawiedliwości (Müller-Armack). W kontekście koncepcji trwałego rozwoju oznaczałoby to postulat, że państwo poprzez prowadzoną politykę ekologiczną winno dążyć do swoistego **interregionalnego egalitaryzmu ekologicznego**, do wyrównywania środowiskowych warunków życia i pracy obywateli. Oczywiście z zastrzeżeniem, na ile jest to z ekologicznego punktu widzenia możliwe, a w wymiarze ekonomicznym wykonalne. Analogicznie, w ujęciu długookresowym czy historycznym, rozpatrywana z tego punktu widzenia koncepcja ekologicznej gospodarki rynkowej oznacza konieczność podejmowania działań, których realizacja sprzyja **międzygeneracyjnej sprawiedliwości ekologicznej**, to znaczy zapewnieniu możliwości korzystania z zasobów ekonomicznych i walorów psychologiczno-estetycznych czy rekreacyjnych środowiska także dla przyszłych pokoleń.

⁵ Należy jeszcze raz przypomnieć, że w artykule ograniczono się do wymiaru ekologicznego trwałego rozwoju.

Postulat egalitaryzmu ekologicznego, zarówno w ujęciu interregionalnym, jak i historycznym, czyli międzypokoleniowym, może być również wywiedziony z innej podstawowej zasady SGR, a mianowicie zasady państwa socjalnego. Zasada ta bowiem oznacza także, że państwo bierze na siebie obowiązek zapewnienia – poprzez prawno-instytucjonalne wymuszenie odpowiednich działań zapobiegających – godziwych czy też społecznie akceptowalnych warunków pracy i wypoczynku (czasu wolnego) obywateli.

Przed 25-30 laty tak rozumiana koncepcja ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej występowała – choć raczej tylko *implicite* – niemal wyłącznie w programie Partii Zielonych w RFN. Współcześnie postulaty daleko posuniętej ekologizacji gospodarki weszły na stałe do programów czołowych partii politycznych, związków zawodowych, organizacji młodzieżowych czy tzw. inicjatyw obywatelskich (*Bürgerinitiativen*). Symptomatyczny jest też fakt, że pojęcie ESGR występuje – jako pewien perspektywiczny cel – w preambule niemieckiego układu zjednoczeniowego (1990).

Koncepcja ESGR, rozpatrywana jako próba implementacji idei trwałego rozwoju, powinna być też poddana analizie z punktu widzenia podstawowych zasad polityki ekologicznej we współczesnych gospodarkach rynkowych. Należy przy tym zwrócić uwagę na związki zachodzące między tym zasadami a wskazanymi wcześniej zasadami ustrojowymi i prawami obywateli właściwymi dla koncepcji SGR. Wreszcie trzeba przypomnieć – w nawiązaniu do rozważań zawartych w pkt. 2 artykułu – o obserwowanej w ostatnich dekadach ewolucji polityki ekologicznej: od polityki reaktywnej, poprzez prewencywną (zintegrowaną), do polityki trwałego rozwoju. Zakładając taką właśnie ewolucję, możemy powiedzieć, że zasady polityki ekologicznej w krajach o rozwiniętych gospodarkach rynkowych to w istocie zasady trwałego rozwoju. Podobną konstatację można zresztą odnieść do polityki ekologicznej UE jako całości, w której poczynając od końca lat 90. (w ujęciu wspólnotowego prawa pierwotnego od Traktatu amsterdamskiego, 1997), ma miejsce nawet utożsamianie kategorii trwałego rozwoju z ogólnym rozwojem społeczno-ekonomicznym Wspólnoty.

Zarówno w literaturze teoretycznej, publicystyce, jak i dokumentach programowo-realizacyjnych – narodowych (w tym instytucji i agend publicznych odpowiedzialnych za politykę ekologiczną w RFN) i wspólnotowych – identyfikuje się wiele zasad realizacyjnych polityki ekologicznej czy polityki trwałego rozwoju [Fiedor 2001b, s. 367-392]. Wydaje się, że biorąc łącznie pod uwagę istotę gospodarki rynkowej i zaproponowany sposób rozumienia trwałości rozwoju, a także istotę koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, za trzy najważniejsze zasady polityki trwałego rozwoju (polityki ekologicznej we współczesnej gospodarce rynkowej) można uznać:

- **zasadę zapobiegania** (*Vorsorgeprinzip*),
- **zasadę „sprawca zanieczyszczenia płaci”** (*Verursacherprinzip*),
- **zasadę współdziałania** (*Kooperationsprinzip*).

Zasada zapobiegania (przeciwdziałania powstawaniu zanieczyszczeń u źródła) może być bardziej szczegółowo zdefiniowana jako:

- ochrona przed ekologicznie niekorzystnymi skutkami działalności człowieka, w tym zwłaszcza działalności gospodarczej,
- zabezpieczenie przed ryzykiem ekologicznym,
- zachowanie walorów i zasobów środowiskowych dla przyszłości.

Drugi z wymienionych elementów zasady zapobiegania może być również zdefiniowany jako zasada potencjalnego zagrożenia ekologicznego. Zakres działania zasady zagrożenia został w RFN rozszerzony w sposób wręcz spektakularny wraz z wejściem w życie z początkiem 1991 r. ustawy o odpowiedzialności cywilnej za ekologicznie niekorzystne oddziaływania ekologiczne (*Umwelthaftpflichtgesetz*). Obejmuje ona swym zasięgiem nawet skutki ekologiczne powstające w związku z nieawaryjnym i zgodnym z przepisami prawa funkcjonowaniem przedsiębiorstw. Podobne regulacje prawne powstały w innych krajach UE (a wcześniej w USA), a także na poziomie samej UE. W sposób szczególny zakres odpowiedzialności za ekologicznie niekorzystne skutki gospodarowania został we Wspólnocie rozszerzony poprzez przyjęcie w 2004 r. dyrektywy 2004/35/CE, *Environmental Liability*.

Przedstawiony opis zasady zapobiegania pozwala wskazać dwojaki związek tej zasady z koncepcją trwałego rozwoju i – z drugiej strony – ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej:

- zasada zapobiegania wyraża dążenie do ekologicznej równości szans i intergeneracyjnego egalitaryzmu ekologicznego jako nadrzędnych celów ESGR. Można to też postrzegać jako dążenie do tworzenia społecznie akceptowalnych, ramowych ekologicznych warunków gospodarowania w gospodarce rynkowej;
- po drugie, implementacja zasady zapobiegania implikuje ogólną poprawę efektywności gospodarowania. Tutaj z kolei mamy do czynienia z nawiązaniem do zasady odpowiedzialności państwa za równowagę gospodarczą. Współcześnie ważnym jej elementem staje się równowaga ekologiczna, rozumiana jako zapewnienie w procesie wzrostu takiego poziomu zanieczyszczenia środowiska i korzystania z jego zasobów, który nie narusza trwałości poszczególnych ekosystemów i pozwala na zachowanie – lub nawet powiększanie – zasobu kapitału naturalnego⁶.

Zasada kooperacji w praktyce polityki ochrony środowiska w RFN i innych krajach OECD (także w Polsce) rozumiana jest jako potrzeba współdziałania państwa (w przypadku RFN: federacji i krajów związkowych), organizacji ekologicznych, obywateli jako konsumentów, związków zawodowych oraz przede wszystkim przedsiębiorstw w rozpatrywanej sferze. Jako taka pozostaje ona w ścisłym związku z fundamentalnymi dla koncepcji SGR (w przypadku RFN ujętymi także w ustawie zasadniczej) zasadami solidarności i subsydiarności. Oczywisty jest też związek za-

⁶ Abstrahujemy tutaj od prezentacji formalnych sposobów operacjonalizacji kategorii równowagi ekologicznej bądź ekonomiczno-ekologicznej w formalnych ramach teorii wzrostu gospodarczego.

sady kooperacji z jednym z praw podstawowych (wskazanych w pkt. 3.1 niniejszego opracowania), a mianowicie wolności zrzeszania się. To, czy i w jakim zakresie mamy w poszczególnych krajach do czynienia z implementacją zasady kooperacji, zależy w istotnym stopniu nie tylko od istniejących rozwiązań prawno-instytucjonalnych, ale i poziomu świadomości ekologicznej konsumentów i producentów, a także elit przywódczych i środowisk opiniotwórczych.

Wydaje się, że z zasady kooperacji można wyprowadzić inną ważną podstawę ESGR, a mianowicie **zasadę partycypacji publicznej**. Praktyka funkcjonowania ochrony środowiska w Niemczech czy innych wysoko rozwiniętych krajach o gospodarce rynkowej pokazuje bowiem, że aktywne i instytucjonalnie zabezpieczone uczestnictwo obywateli (także firm prywatnych) w procesach decyzyjnych charakteryzujących się istotnymi skutkami ekologicznymi, jest jednym z podstawowych warunków poprawy stanu środowiska (zwłaszcza w skali lokalnej). Zasada ta we wszystkich krajach członkowskich UE, a także na poziomie Wspólnoty jako całości (w tym ostatnim przypadku chodzi o odpowiednie dyrektywy⁷) jest prawnie zabezpieczona:

- regulacjami o konieczności dokonywania ocen oddziaływań ekologicznych inwestycji i tzw. strategicznych ocen środowiskowych, dotyczących polityk i programów, których skutki są istotne ze środowiskowego punktu widzenia (polityka transportowa, polityka turystyczna i inne),
- regulacjami dotyczącymi uczestnictwa obywateli w procesach decyzyjnych związanych ze środowiskiem i ich prawa do informacji na temat stanu środowiska.

Jest oczywiste, że rosnący zakres partycypacji publicznej w procesach decyzyjnych, które wywołują skutki w zakresie stanu środowiska, jest w Niemczech (podobnie jak w innych krajach wysoko rozwiniętych) stymulowany rosnącym poziomem świadomości zarówno ekologicznej, jak i prawnej obywateli. Można też, jak się wydaje, postawić ogólniejszą tezę, że omawiana zasada jest swoistą analogią do zasady współdecydowania w zarządzaniu (*Mitbestimmung*), będącą (przynajmniej na poziomie uogólnienia teoretycznego) formą realizacji demokracji przemysłowej w urzeczywistnianiu idei socjalnej gospodarki rynkowej w Niemczech.

Zgodnie z istotą gospodarki rynkowej, jako systemu opartego na wolnej przedsiębiorczości i prywatnej własności, podstawowe znaczenie w polityce ochrony środowiska ma w RFN (tak jak we wszystkich krajach wysoko rozwiniętych) zasada „sprawca zanieczyszczenia płaci” (*polluter-pays-principle*). Jest ona często określana w Niemczech mianem zasady sprawcy (*Verursacherprinzip*). Zasada ta oznacza, że koszty obciążenia środowiska wynikające z eksploatacji jego zasobów czy

⁷ Chodzi tutaj o liczne dyrektywy (łącznie z ich kolejnymi nowelizacjami) dotyczące zapewnienia udziału społeczeństwa w procesach podejmowania decyzji mających istotny wpływ na środowisko (w nawiązaniu do wymagań Konwencji z Aarhus), ocen oddziaływania na środowiska oraz strategicznych ocen oddziaływania na środowisko, ale także dyrektywę w sprawie zintegrowanego zapobiegania i kontroli zanieczyszczeń (IPPC) oraz ramową dyrektywę wodną.

z ekologicznie niekorzystnych oddziaływań produkcyjnych i/lub konsumpcyjnych winny być ponoszone przez tych, którzy są odpowiedzialni za ich powstawanie. Innymi słowy, chodzi o internalizację środowiskowych negatywnych efektów zewnętrznych. W ujęciu bardziej praktycznym, a więc na poziomie regulacji prawnoinstytucjonalnych, zasada sprawcy, ujęta jako zasada internalizacji, może być (w zgodności z powszechną praktyką w krajach OECD i zaleceniami tej organizacji) zdefiniowana następująco: podmiot zanieczyszczający środowisko musi ponieść wszystkie koszty działań zmniejszających emisję zanieczyszczeń do poziomu, jaki stosowne władze publiczne (regulacyjne) uznają za zapewniający społecznie akceptowalny stan (jakość) środowiska⁸.

Zasada sprawcy odpowiada nie tylko podstawowym pryncypiom gospodarki rynkowej, ale ma również ewidentne odniesienia do istoty SGR i tzw. praw podstawowych, na których się zasadza (patrz: część 3.2 artykułu). Należy tu zwłaszcza wskazać zasadę nienaruszalności godności ludzkiej (art. 1 Konstytucji RFN) i gwarancję własności prywatnej. Zasada nienaruszalności godności ludzkiej oznacza bowiem także obowiązek podejmowania przez państwo działań pozytywnych skierowanych na tworzenie prawnych gwarancji zapewnienia indywidualnego bytu materialnego i zachowania jakości środowiska. Oznacza to możliwość wydawania nakazów i zakazów, których celem jest eliminacja bądź ograniczenie emisji zanieczyszczeń przez ich sprawców. Odnosząc zasadę „sprawca zanieczyszczenia płaci” do konstytucyjnej gwarancji własności prywatnej w Niemczech, należy z kolei przypomnieć pojęcie socjalnego związania własności, które implikuje możliwość regulacji mających na celu ochronę dobra wspólnego, jeśli jest ono naruszone bądź zagrożone korzystaniem z własności prywatnej.

Zasada „sprawca zanieczyszczenia płaci” łączy się również z konstytucyjną zasadą subsydiarności, jako że ta ostatnia zawiera w sobie odpowiedzialność każdego podmiotu za skutki społeczne czy gospodarcze jego działalności. Ze względu jednak na szerokie występowanie niedoskonałości rynku czy też technologicznych niekorzyści zewnętrznych w sferze gospodarowania zasobami, komponentami i walorami środowiska przyrodniczego, a także wskutek tego, że preferencje społeczne co do jakości środowiska nie mogą się (na ogół) ujawnić bezpośrednio na rynku w postaci gotowości płać, w gospodarce rynkowej, a więc opartej na prywatnej własności podstawowych zasobów ekonomicznych i wolnej przedsiębiorczości, niezbędna jest interwencja państwa, która w sposób bezpośredni lub pośredni określa społecznie akceptowalną (pożądaną) skalę zużycia elementów środowiska.

⁸ Ujęcie to pochodzi z klasycznej już dzisiaj pracy (raportu) OECD: [*Economic Instruments for Environmental* 1990].

4. Zakończenie

Koncepcja ekologicznej socjalnej gospodarki rynkowej jest z jednej strony „ekologicznym rozwinięciem” idei socjalnej gospodarki rynkowej, z drugiej zaś koncepcją szeroko rozumianej polityki ochrony środowiska, współcześnie pojmowanej przede wszystkim jako polityka trwałego rozwoju. Jak staraliśmy się wykazać w pkt. 3.2 niniejszego opracowania, istnieją liczne i ważne związki i odniesienia między koncepcjami trwałego rozwoju i społecznej gospodarki rynkowej. Pozwalają one właśnie na sformułowanie pojęcia ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej jako takiego modelu gospodarki rynkowej, w którym realizacja ordoliberalnie pojmowanych zasad wolności, własności prywatnej, sprawiedliwości społecznej i indywidualnej odpowiedzialności nie jest sprzeczna z zasadą wewnątrz- i międzypokoleniowej sprawiedliwości ekologicznej.

Istnieje jednak, jak się wydaje, istotna różnica „ideologiczna” między zaproponowaną tutaj koncepcją ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej a klasycznie (tak jak to sformułowano w pkt. 1 opracowania) pojmowaną koncepcją trwałego rozwoju. W koncepcji ESGR chodzi przede wszystkim o to, aby niejako „wpisać” mechanizm ochrony środowiska i zachowania jego zasobów w ogólne ramy gospodarki rynkowej. Z kolei w koncepcji trwałego rozwoju realizacja związanych z tym celów jest rozpatrywana w kontekście nadrzędnej potrzeby **ekologizacji gospodarki**, z punktem ciężkości na analizie funkcji systemu ekologicznego i znaczeniu tych funkcji dla przetrwania systemu ekonomicznego w dłuższej perspektywie czasowej. Różnica ta traci jednak stopniowo na znaczeniu, w miarę jak zarówno na poziomie rozważań teoretycznych, jak i przede wszystkim praktycznych rozwiązań w polityce ekologicznej i licznych politykach sektorowych (energetyczna, transportowa, przemysłowa, turystyczna i inne) okazuje się, że dla osiągnięcia celów ekologicznych można i należy stosować w szerokim zakresie instrumenty ekonomiczne, a nawet *stricte* rynkowe. Znakomitym przykładem są tutaj zbywalne (rynkowe) uprawnienia do emisji zanieczyszczeń, pozwalające znacznie zmniejszyć ogólnoeconomiczne koszty osiągnięcia celów założonych w polityce ekologicznej i zdefiniowanych przy użyciu środków regulacji prawno-administracyjnej (czyli przez szeroko rozumiane państwo).

Zauważmy wreszcie, że tworzenie „ekologicznego wymiaru” społecznej gospodarki rynkowej czy nadawanie jej atrybutów trwałości w rozumieniu koncepcji trwałego rozwoju może i powinno też być postrzegane w kontekście ordoliberalnie rozumianej *Ordnungspolitik*, czyli polityki tworzenia ładu instytucjonalnego dla konkurencyjnej gospodarki rynkowej. Jak dowodzą – w opozycji do idei spontanicznego porządku Hayeka – Armack-Müller, Erhard, a zwłaszcza Eucken, ład ten może być ukształtowany i stale doskonalony dzięki aktywnemu działaniu państwa w sferze instytucjonalnej. Skoro zaś, jak wskazano zwłaszcza w części 2.1 opracowania, dziedzina ekonomicznego wykorzystywania i zachowania (dla przyszłych generacji) zasobów środowiska charakteryzuje się wielkim zakresem występowania

niedoskonałości rynku, to owo tworzenie i doskonalenie przez państwo ładu instytucjonalnego gospodarki rynkowej musi także obejmować ekologiczne warunki brzegowe procesu gospodarowania.

Literatura

- Bonus H., *Umweltpolitik in der sozialen Marktwirtschaft*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 1991, t. 10.
- Borys T., *Wąskie i szerokie interpretacje zrównoważonego rozwoju*, [w:] A. Papuziński (red.), *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2005.
- Borys T. (red.), *Wskaźniki ekorozwoju*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 1999.
- Daly H., *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*, Beacon Press, Boston 1996.
- Economic Instruments for Environmental Protection*, OECD, Paris 1990.
- Eucken W., *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Poznań 2005.
- Fiedor B., *Ochrona środowiska – ile rynku, ile państwa*, [w:] A. Wojtyna (red.), *Czy ekonomia nadąża za wyjaśnianiem rzeczywistości*, Kongres Ekonomistów Polskich, t. I, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2001a.
- Fiedor B., *Teoria trwałego rozwoju jako krytyka neoklasycznej ekonomii środowiska i wzrostu gospodarczego*, [w:] B. Fiedor (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2002.
- Fiedor B., *Umweltpolitische Konzepte in der Marktwirtschaft (unter Berücksichtigung der Probleme in Polens gesellschaftspolitischen Transformationszeitraum)*, [w:] W. Małachowski (red.), *Gegenwärtige Soziale Marktwirtschaft: VI. Wirtschaftsforum Deutschland–Polen „Politik und Wirtschaft”*, Warsaw School of Economics, Warszawa 2001b.
- Graczyk A., *Ekologiczne koszty zewnętrzne: identyfikacja, szacowanie i internalizacja*, Wydawnictwo „Ekonomia i Środowisko”, Białystok 2005.
- Hull Z., *Filozofia zrównoważonego rozwoju*, [w:] A. Pawłowski (red.), *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, Monografie Komitetu Inżynierii środowiska PAN, vol. 16, Lublin 2003.
- Kaczmarek T.T., *Zasady porządku w gospodarce rynkowej*, Difin, Warszawa 2004.
- Kemper M., *Das Umweltproblem in der Marktwirtschaft*, Berlin 1989.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.), *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Biblioteka Myśli Ekonomicznej, Warszawa 2010.
- Mączyńska E., Pysz P. (red.), *Spoleczna gospodarka rynkowa*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Seria: Ekonomia i Świat Współczesny, Warszawa 2003.
- Nasza wspólna przyszłość (Our Common Future)*, Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju, Polski Klub Ekologiczny, Warszawa 1991 (w wersji oryginalnej, anglojęzycznej, raport ukazał się w roku 1987).
- Pearce D., Turner R.K., *Economics of Natural Resources and the Environment*, Harvester Wheatsheaf, New York 1990.
- Piontek B., *Koncepcja rozwoju trwałego i zrównoważonego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Poskrobko B., *Zarządzanie środowiskiem*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
- Pysz P., *Spoleczna gospodarka rynkowa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Żylicz T., *Ekonomia środowiska i zasobów naturalnych*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE CONCEPT OF SOCIAL MARKET ECONOMY

Summary: The paper starts with a brief description of the concept of sustainable development in which the author emphasizes its multidimensionality, interdisciplinary character, as well as key significance of intergenerational equity (justice) in defining the sustainability of development. Against this background, he analyzes whether and to what extent the concept of sustainable development may be “incorporated” into the theory of social market economy. It is, in other words, an attempt to answer the following question: Is it possible and, at the same time, consistent with ordoliberal foundations and nature of social market economy concept to “ecologically broaden” the way of understanding this concept. The answer in question consists in the proposal of a model (in a very wide meaning of this word) of ecological social market economy. To the substantial extent, it is an empirical-descriptive model which refers to legal-institutional solutions in the Federal Republic of Germany as a country in which the ordoliberalism emerged and developed as a school in the liberal economic thought of XX century, as well as in which the attempts at implementing the foundations of social market economy in the *Ordnungs* and economic policy have been undertaken with taking into account fundamental ideas of ordoliberalism.

Keywords: sustainable development, social market economy, ordoliberalism, ecological intergenerational equity.